

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЧОРНИЙ РУСЛАН ЛЕОНТІЙОВИЧ

УДК 343.32 (477)

**ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національній академії Служби безпеки України, Служба безпеки України.

Науковий консультант –

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений юрист України
Грищук Віктор Климович, член Вищої
ради правосуддя.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
Стрельцов Євген Львович,
Національний університет «Одеська
юридична академія», завідувач кафедри
кримінального права;

доктор юридичних наук, професор
Павликівський Віталій Іванович,
Харківський університет, проректор з
навчальної роботи;

доктор юридичних наук, професор
Ємельянов Вячеслав Павлович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
кримінального права та кримінології
факультету № 6.

Захист відбудеться 12 травня 2021 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 10 квітня 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Суспільно небезпечні діяння, відповідальність за вчинення яких передбачена у розділі I Особливої частини КК України, є одними з найнебезпечніших посягань, які заподіюють шкоду чи створюють загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам у сфері забезпечення безпеки держави в багатьох сферах національної безпеки. Протягом 2014–2020 років кількість таких суспільно небезпечних проявів різко збільшилася.

Дослідження об'єктивних і суб'єктивних ознак вказаних кримінально протиправних діянь свідчить, що положення чинного закону про кримінальну відповідальність потребують додаткового осмислення з нових наукових позицій, у тому числі з врахуванням появи нових форм і методів злочинної діяльності, докорінної зміни економічних відносин з часу здобуття Україною незалежності, участі України у міжнародних організаціях та можливої діяльності деяких з них на шкоду національним інтересам.

Комплексна розробка кримінально-правових проблем, які є предметом здійсненого дослідження, набуває ще більшої актуальності, зважаючи на доповнення розділу I Особливої частини КК України новими складами злочинів. Так, законами України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України)» № 1183-VII від 08 квітня та № 1533-VII від 19 червня 2014 року розділ I Особливої частини КК України доповнений новими статтями, в яких передбачено відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період та фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території чи державного кордону України.

Наявність численних дискусійних положень щодо розуміння ознак складів злочинів, закріплених у ст.ст. 109–114-1 КК України, відсутність узагальнень судової практики з цього питання, нечіткість у формулюваннях деяких диспозицій зазначених статей і значна кількість запропонованих вченими тлумачень термінів і понять, що застосовані при їх конструюванні, не сприяє чіткому й однозначному розумінню останніх працівниками правоохоронних органів і суду, а отже, може призвести до помилок при кваліфікації.

Невирішеною теоретично є проблема систематизації норм, віднесених до розділу I Особливої частини КК України. Наявні наукові позиції з цього питання потребують подальшого дослідження через призму системоутворюючого Закону України «Про національну безпеку України» (2018 р.), в якому наведене визначення поняття національної безпеки, окреслене коло її об'єктів.

Таким чином, дисертаційне дослідження спрямоване на усунення концептуальної невизначеності в теорії і правозастосовній діяльності протидії злочинам проти основ національної безпеки України, що свідчить про його актуальність.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних та іноземних вчених з кримінального права, теорії національної безпеки, кримінології, конституційного права, теорії держави і права, а також фінансового, екологічного

господарського права та інших галузей знань.

Проблемні аспекти складів злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України, розглядалися у монографіях О. Ф. Бантишева та О. В. Шамари (у співавторстві) й О. А. Чувакова.

Дослідженню проблем складів окремих злочинів проти основ національної безпеки України присвячені праці І. В. Діордіци, С. В. Дьякова, О. Ю. Звонарьова, В. С. Картавцева, С. В. Клименка, О. О. Климчука, Н. С. Кончук, Л. В. Мошняги, О. А. Рубашенка, В. М. Рябчука, О. С. Сотули, В. М. Шлапаченка.

Значний внесок у розробку концепції кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки належить працям П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, О. М. Бандурки, В. І. Борисова, П. С. Берзіна, О. Ю. Гайворонського, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, В. С. Картавцева, В. В. Кузнєцова, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, В. К. Матвійчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, С. А. Мозоля, В. О. Навроцького, Г. В. Новицького, Д. О. Олейнікова, В. І. Павликівського, А. В. Савченка, Є. Д. Скулиша, В. В. Сташиса, Є. В. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, В. В. Шаблистого, О. М. Шамсутдінова, С. С. Яценка та інших авторів.

До здобуття Україною незалежності проблеми кримінальної відповідальності за злочини, відповідальність за вчинення яких передбачено в розділі I Особливої частини КК України, були предметом уваги Д. І. Богатікова, І. А. Бушуєва, В. А. Владимірова, С. В. Дьякова, А. М. Ігнатова, А. А. Ігнатєва, М. П. Карпушина, В. І. Курляндського, П. П. Михайленка, М. В. Турецького, Є. О. Смірнова, М. І. Якубовича.

Проте комплексні монографічні дослідження кримінально-правових проблем відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України з урахуванням Закону України «Про національну безпеку України» та останніх змін до розділу I Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність не здійснювалися.

Вибір теми дисертації обумовлений практичною значущістю досліджуваної проблеми, недостатнім рівнем її наукової розробленості, наявністю значної кількості невирішених у теоретичному аспекті питань, а також потребою формулювання відповідних науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення положень закону України про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затверджених Постановою загальних зборів НАПрН України від 24.09.2010 № 14-10 (із змінами, внесеними згідно з Постановою загальних зборів НАПрН України від 05.03.2012 р. № 4-12), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р. та п.п. 1.1. Плану наукової діяльності Національної академії СБ України на 2015 рік.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії Служби

безпеки України 31.03.2011 р. (протокол № 9) та уточнена 26.03.2015 р. (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад та правозастосовної практики дослідити специфіку кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері основ національної безпеки України, а також визначити шляхи його удосконалення.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати соціальну зумовленість кримінально-правових норм про злочини проти основ національної безпеки України;
- охарактеризувати законодавство окремих іноземних країн щодо кримінально-правової охорони держави;
- з'ясувати сутність національної безпеки України як тріади безпек її трьох об'єктів – людини, суспільства, держави – та сформулювати поняття злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України;
- визначити критерії систематизації злочинів та запропонувати систему злочинів, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, поставлені під охорону розділу I Особливої частини КК України;
- надати загальну характеристику та визначити види об'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки України;
- надати характеристику юридичних, соціальних та фізичних ознак предмета злочинів проти основ національної безпеки України;
- дослідити суспільно небезпечне діяння у складах злочинів проти основ національної безпеки України;
- проаналізувати суспільно небезпечні наслідки і причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками у складах злочинів проти основ національної безпеки України;
- розглянути вину у складах злочинів проти основ національної безпеки України;
- дослідити мету і мотив у складах злочинів проти основ національної безпеки України;
- надати характеристику суб'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки України;
- розробити пропозиції щодо удосконалення закону України про кримінальну відповідальність.

Об'єктом дослідження є кримінально-правове регулювання суспільних відносин, поставлених під охорону норм розділу I Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність.

Предметом дослідження є поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження застосовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження, характерних для правової науки.

Діалектичний метод обумовив розгляд проблем кримінальної відповідальності

за окремі злочини проти безпеки держави через вивчення більш загальних категорій (підрозділ 2.1, 2.2, 3.1, 3.3). За допомогою структурно-системного аналізу вдалося показати внутрішню побудову системи кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочини проти безпеки держави, взаємозв'язок і взаємообумовленість елементів як у середині системи, так і з іншими кримінально-правовими поняттями й категоріями, обсяг та зміст відповідних понять, місце в системі норм Особливої частини КК України (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1). Догматичний метод дозволив проаналізувати норми чинного КК, у яких передбачено відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України з погляду дотримання правил законодавчої техніки конструювання диспозицій цих норм (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3.). Порівняно-правовий (компаративістський) метод застосовувався при порівнянні кримінального законодавства України, яке передбачає відповідальність за злочини проти безпеки держави, із відповідними нормами кримінальних законів іноземних країн (підрозділ 1.2, 3.3.).

Теоретичним підґрунтям дисертації слугували праці вітчизняних та іноземних криміналістів, присвячені як проблемам інститутів загальної частини кримінального права, так і питанням відповідальності за окремі злочини проти безпеки держави, а також праці із конституційного права, загальної теорії держави і права, фінансового, екологічного, господарського, цивільного права.

Нормативну базу роботи склали Конституція України, законодавство про кримінальну відповідальність, а також норми конституційного, адміністративного, фінансового, господарського, цивільного права.

Емпіричну основу дослідження становлять вирoki суду вітчизняних судів різних інстанцій, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2013–2020 рр. (опрацьовано понад 160 судових рішень).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим з часу набрання чинності Закону України «Про національну безпеку України» та змін до розділу I Особливої частини КК України комплексним дослідженням, у якому з нових наукових позицій, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні опрацьовано, описано і сформульовано цілісну теоретичну модель кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері основ національної безпеки України.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– доведено, що концептуальним у визначенні поняття злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, та їх родового об'єкта є підхід до розгляду національної безпеки України через призму її об'єктів і характеру загроз цим об'єктам у різних сферах функціонування національної безпеки. Залежно від об'єкта та сфер функціонування національної безпеки, всі види безпеки класифікуються за: а) «горизонталлю» (безпека особи, безпека суспільства та безпека держави); б) за «вертикаллю» (воєнна, зовнішньополітична, економічна, інформаційна, екологічна, громадська безпеки, кібербезпека України, а також

державна безпека й інші види безпеки). Кожному виду безпеки, що класифікуються за «горизонталлю», спричиняється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди у всіх сферах функціонування національної безпеки, які класифікуються «за вертикаллю»;

– доведено, що внаслідок вчинення діянь, передбачених ст.ст. 328, 329, 330 та ст. 422 КК України, спричиняється шкода суспільним відносинам щодо забезпечення порядку набуття, зберігання, використання і поширення важливої для держави інформації і запропоновано об'єднати передбачені в них склади злочинів у новій статті 114-2 під назвою «Незаконні дії щодо службової інформації, державної таємниці чи таємниці іноземної держави або міжнародної організації», віднісши до предмета цього посягання інформацію, яка містить державну таємницю й довірену у встановленому законодавством України порядку іноземному громадянину чи особі без громадянства, таємницю іноземної держави чи міжнародної організації, що стала відома громадянину України у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків;

– обґрунтовано, що складовими основного безпосереднього об'єкта державної зради є не вся сукупність суспільних відносин щодо забезпечення економічної чи інформаційної безпеки, а лише відносини щодо забезпечення економічного та інформаційного суверенітету України, які разом із обороноздатністю держави доповнюють і конкретизують поняття «суверенітет держави»; необхідність застосування у ч. 1 ст. 111 КК України терміна «заподіяння шкоди безпеці України» замість терміна «підривна діяльність»; необхідність віднесення до кола суб'єктів, в інтересах яких вчинюється шпигунство міжнародних (міжурядових, неурядових) організацій, перенесення моменту, з якого вказаний злочин вважається закінченим, на стадію фактичного вчинення особою будь-яких умисних дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять державну таємницю;

– доведено, що, з одного боку, злочини, передбачені ст.ст. 112, 344, 346 та 351 КК України, заподіюють шкоду суспільним відносинам щодо забезпечення безпеки здійснення вищими посадовими особами державної влади, зважаючи на що юридичні склади передбачених у них злочинів потребують об'єднання в одній статті розділу I Особливої частини КК України під назвою «Незаконні дії щодо державного діяча». З другого – передбачення відповідальності за посягання на життя керівників політичних партій, які не є державними діячами в розділі I Особливої частини КК України, є недостатньо обґрунтованим;

– здійснено дослідження юридичних, фізичних та соціальних ознак предмета складів злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України, й обґрунтовано необхідність уточнення й конкретизації цієї ознаки у складах державної зради (ст. 111 КК України) та диверсії (ст. 113 КК України);

– обґрунтовано, що насильницька зміна і повалення конституційного ладу передбачають часткову або повну зміну (заміну) положень Основного Закону, в яких закріплено: 1) порядок (ст.ст. 69, 71, 73, 72, 154, 155, 159 тощо); 2) спосіб (ст. 156); 3) суб'єктів (ст.ст. 5, 70, 72), уповноважених на вчинення дій щодо зміни конституційного ладу в Україні; 4) заборону вчинення певних дій щодо положень Конституції України, в тому числі тих, які визначають конституційний лад (ст.ст. 157, 158), і показано, що відмінність між ними полягає лише в порядку і

способах проголошення принципів конституційного ладу нечинними, недійсними протягом певного проміжку часу, на певній території тощо всупереч Конституції України; доведено необхідність передбачити у ч. 1 ст. 109 КК України відповідальність за узурпацію публічної влади;

– обґрунтовано, що ст. 110-2 КК України має конструктивні недоліки: а) склад злочину, передбачений у ч. 2, є не кваліфікованим, а основним; б) фінансування та матеріальне забезпечення дій, зазначених у ч. 1 і 2 ст. 110-2 КК України, є різними категоріями, у зв'язку з чим сформульовано визначення цих понять;

– доведено, що сфера дії ст. 114-1 КК України повинна виходити із законодавчого розуміння особливого періоду й передбачати необхідність розширення кола суб'єктів, перешкоджання діяльності яких у такий період утворює склад злочину. Окрім цього, відповідальність повинна наставати виключно за перешкоджання законній діяльності військових формувань, безпосередньо пов'язаної із виконанням їхніх основних функцій і завдань;

удосконалено:

– наукові позиції щодо побудови системи злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України. В основу такої системи повинен бути покладений виключно об'єкт злочину, який охоплює всі суспільні відносини щодо забезпечення безпеки держави як об'єкта національної безпеки у різних сферах її функціонування. На цій підставі запропоновані відповідні зміни до КК України;

– судження про необхідність узгодження й уточнення кола суб'єктів державної діяльності, які є потерпілими від злочинів, передбачених ст.ст. 112, 344 та 346 КК України на підставі нормативно закріпленої системи органів державної влади і конституційного статусу відповідних осіб;

– обґрунтовано, що логічне тлумачення ч. 3 ст. 110 та ч. 2 ст. 114-1 КК України через призму особливостей додаткового безпосереднього об'єкта та змісту суспільно небезпечних дій зазначених посягань свідчить про необхідність уточнення їх положень шляхом безпосереднього передбачення в них заподіяння смерті одній людині як відповідно особливо кваліфікуючої та кваліфікуючої ознаки складу злочину;

– положення про те, що конструкція суб'єктивної сторони складів деяких злочинів проти основ національної безпеки України має певні недоліки, а саме: а) фінансове або матеріальне забезпечення дій, передбачених у ч. 1 і ч. 2 ст. 110-2 КК України, не є єдиною спеціальною метою цих посягань; б) спеціальною метою державної зради може бути заподіяння шкоди зовнішньополітичній, екологічній, кібернетичній безпеці України тощо, а не лише зазначеним у ч. 1 ст. 111 КК України цінностям, при цьому вказаний злочин може бути вчинений й без спеціальної мети; в) зазначення у ч. 1 ст. 110 та ч. 1 ст. 111 КК України форми вини є зайвою;

– підхід, відповідно до якого всі зазначені у ст. 113 КК України дії можуть заподіяти суспільно небезпечні наслідки у виді реальної шкоди; їх необхідно сформулювати у статті без надмірної конкретизації з урахуванням того, що диверсія може вчинятися й шляхом суспільно небезпечної бездіяльності суб'єкта, передбачивши у частині другій ст. 113 КК України відповідальність за вчинення діянь, що, призвели до загибелі людини або інших тяжких наслідків;

– положення про те, що внаслідок вчинення злочинів, передбачених ст. 111 та

ст. 114 КК України, можуть спричинитися суспільно небезпечні наслідки у виді матеріальної і нематеріальної шкоди;

– наукову позицію щодо необхідності розширення кола спеціальних суб'єктів у ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України, шляхом віднесення до них представників публічної влади;

– положення про необхідність передбачення в ч. 1 ст. 110 КК України відповідальності за вчинення публічних закликів до зміни саме меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

дістали подальшого розвитку:

– підходи щодо кримінально-правового розуміння державної діяльності як здійснення державними діячами державної влади, що полягає у виконанні такими особами державних функцій шляхом реалізації ними законно набутих владних прав і обов'язків у спосіб та межах, передбачених Конституцією і законами України, протягом встановленого законодавством терміну виконання повноважень;

– позиція про необхідність удосконалення КК України в частині відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України та розширення кола суспільно небезпечних дій із матеріалами до таких закликів;

– тези про те, що посягання на територіальну цілісність і недоторканність України передбачає зменшення (відчуження) в будь-який протиправний спосіб її території, а зміна меж території і зміна державного кордону України у кримінально-правовому розумінні є однорідними поняттями, у зв'язку з чим ч. 1 ст. 110 КК України потребує удосконалення;

– положення про необхідність розширення переліку суспільно небезпечних дій, що утворюють закінчений склад шпигунства, шляхом передбачення у ч. 1 ст. 114 КК України як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони зберігання предметів вказаного злочину зі спеціальною метою;

– аргументація про необхідність передбачення у ст. 109 КК України кваліфікованого складу злочину, ознакою якого слід визнати загибель людей та настання інших тяжких наслідків на тій підставі, що діями, передбаченими ч. 1 ст. 109 КК України, може спричинитися реальна фізична, матеріальна, організаційна, соціальна та інша шкода.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні та практичні висновки, пропозиції і рекомендації, що містяться у висновках, мають перспективу використання, зокрема:

– у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень складів злочинів, що мають своїм об'єктом суспільні відносини, поставлені під охорону розділу I Особливої частини КК України (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Національної академії Служби безпеки України від 14 червня 2011 року; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України від 20 липня 2011 року; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України від 23 червня 2020 року);

– у правотворчій діяльності – при удосконаленні законодавства про кримінальну відповідальність;

– у правозастосовній діяльності правоохоронних органів і судів – при здійсненні правосуддя у кримінальних провадженнях та вивчення судової практики та підготовки роз'яснень судам нижчого рівня (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Головного слідчого управління Служби безпеки України від 04 липня 2011 року);

– в освітньому процесі – при вивченні курсу кримінального права та спецкурсів, підготовці підручників і науково-практичних коментарів, навчальних посібників, розробці методичних рекомендацій тощо.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки й пропозиції дисертаційної роботи доповідались автором і були оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Луганськ – м. Київ, 15 жовтня 2010 р.); «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листопада 2011 р.); «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.); «Одинадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року); «Перспективные направления развития современной юридической науки» (м. Сімферополь, 16–17 березня 2013 р.); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р.); «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 26–27 квітня 2013 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 18–19 травня 2013 р.); «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Донецьк, 22–23 червня 2013 р.); «Актуальні питання реформування правової системи в Україні» (м. Донецьк, 20–21 липня 2013 р.); «Дванадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький 8–9 листопада 2013 р.); «Перспективные направления развития современной юридической науки» (м. Сімферополь, 24–25 січня 2014 р.); «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 28–29 березня 2014 р.); «Азовські правові читання» (м. Бердянськ, 18–19 квітня 2014 р.); «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.); «Сучасний вимір держави і права» (м. Львів, 30–31 травня 2014 р.); «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 30–31 травня 2014 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені в одній одноособовій монографії; 17 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 3 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях інших держав з напряду, з якого підготовлено дисертацію, та 1 статті у науковому виданні України, яке включене до міжнародних наукометричних баз; 18 працях апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації зумовлена предметом, метою, завданнями та

логікою дослідження обраної теми. Робота складається з анотації, вступу, 4 розділів, які містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 495 сторінок, з яких основний текст дисертації займає 399 сторінок, список використаних джерел розташований на 60 сторінках (617 найменувань), додатки – на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, стан її наукової розробки, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологію та емпіричну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведені дані про їх апробацію.

Розділ 1 «Загальні питання кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Соціальна зумовленість кримінально-правових норм про злочини проти основ національної безпеки України»* зазначається, що вказані норми є соціально обґрунтованими. Водночас акцентовано увагу на необхідності реалізації повною мірою у положеннях розділу I Особливої частини КК України таких обставин соціальної зумовленості, як системно-правова несуперечливість (ч. 1, ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ст. 110-2, ст. 112), чіткість і ясність мови (ч. 1 ст. 110, ч. 1 і ч. 2 ст. 110-2, ч. 1 ст. 111), єдність і визначеність термінології (ст. 110-2, ч. 1 ст. 111), повнота складу злочину і ненадмірність заборони (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 112, ст. 113 та ч. 1 ст. ст. 114-1), а саме в частині що стосується: віднесення до розділу I Особливої частини КК України усіх злочинів, об'єкти яких входять у групу однорідних суспільних відносин, поставлених під його охорону; чіткого визначення предмета, кола потерпілих, а також суспільно небезпечного діяння і його суспільно небезпечних наслідків, уточнення ознак спеціального суб'єкта і конструкції суб'єктивної сторони деяких складів злочинів проти основ національної безпеки України.

У *підрозділі 1.2. «Кримінально-правова охорона держави за законодавством окремих іноземних держав»* показано, що загалом чинний Кримінальний кодекс України є дієвим засобом кримінально-правового регулювання суспільних відносин, поставлених під охорону розділу I Особливої частини КК України. Проте аналіз окремих положень законодавства іноземних держав дає підстави розглядати їх з погляду законодавчого запозичення в частині, що стосується побудови системи вказаних злочинів, визначення поняття цієї групи посягань, уточнення їх предмета, а також видів злочинної поведінки суб'єкта й внутрішніх чинників, що спонукають особу до вчинення злочину.

Розділ 2 «Поняття та система злочинів проти основ національної безпеки України» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 2.1. «Поняття злочинів проти основ національної безпеки України»* акцентовано, що залежно від об'єкта національної безпеки України можна виділити три види безпеки, які класифікуються за «горизонталлю» (безпека особи, безпека суспільства та безпека держави). Зазначено, що інші види безпеки (воєнна,

зовнішньополітична, економічна, інформаційна, екологічна, громадська безпеки, кібербезпека України, державна безпека тощо) повинні розглядатися в контексті безпеки вказаних об'єктів, оскільки вони є похідними, а тому класифікуються за «вертикаллю». Безпека вказаних об'єктів національної безпеки може бути внутрішньою і зовнішньою. Доведено, що внаслідок вчинення злочину безпеці особи, безпеці суспільства та безпеці держави спричиняється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди в різних сферах функціонування національної безпеки, які класифікуються «за вертикаллю». Таким чином, злочинами, передбаченими розділом I Особливої частини КК України, шкода заподіюється державі, а саме її безпеці, під якою пропонується розуміти захищеність (безпеку) державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, від реальних та потенційних загроз (явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України) у різних сферах функціонування національної безпеки (зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, екологічній, воєнній сферах і сфері громадської безпеки тощо), у тому числі у сфері державної безпеки.

На підставі здійсненого дослідження доведено, що злочинами, передбаченими розділом I Особливої частини КК України, є суспільно небезпечні, протиправні, винні та карані діяння (дії або бездіяльність), які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння такої шкоди безпеці держави в зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, екологічній, воєнній та інших сферах функціонування національної безпеки, в тому числі державної безпеки, вчинені суб'єктом злочину. Відповідно родовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 109–114-1 КК України, є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення безпеки держави, що повинно бути відображено в назві розділу I Особливої частини КК України.

У підрозділі 2.2. *«Система злочинів проти основ національної безпеки України»* на підставі аналізу представлених наукових позицій щодо критеріїв систематизації кримінальних правопорушень взагалі та злочинів, передбачених у розділі I Особливої частини КК України зокрема, обґрунтовано, що єдиним критерієм побудови системи всіх злочинів є об'єкт злочину. Відповідно до цього критерію доведено, що систему злочинів, які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння такої шкоди безпеці держави, утворюють сім груп злочинів: 1) злочини проти безпеки конституційного ладу (ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 114, 114-1 КК України); 2) злочини проти людського, економічного, оборонного та екологічного потенціалів держави (ст. 113 КК України); 3) злочини, що створюють загрозу безпеці держави в інформаційній сфері (ст.ст. 328, 329, 330 та ст. 422 КК України); 4) злочини, що заподіюють шкоду безпеці держави в політичній сфері (ст.ст. 112, 344, 346 та ст. 351 КК України); 5) злочини проти зовнішнього суверенітету держави (ст.ст. 443, 444 КК України); 6) злочини проти стабільності бюджетної системи держави як складової її економічної сфери (ст.ст. 199, 210, 211, 212, 216, 222 КК України); 7) злочини проти виконання громадянами України

військового обов'язку захисту держави (ст.ст. 335, 336, 336-1, 337, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 419, 420, 427, 428, 429, 430, 431 КК України). Звідси запропоновано відповідні зміни до Кримінального кодексу України.

Розділ 3 «Характеристика об'єктивних елементів складів злочинів проти основ національної безпеки України» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Поняття, загальна характеристика та види об'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки України»* на підставі аналізу представлених у науці кримінального права позицій найбільш обґрунтованою визнано концепцію об'єкта як суспільних відносин, яким внаслідок вчинення злочину заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди.

Показано, що у чинній редакції розділу I Особливої частини КК України передбачено три групи злочинів, що посягають на суспільні відносини щодо забезпечення безпеки: 1) конституційного ладу (ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 114 та 114-1 КК України); 2) екологічного, економічного, оборонного, а також людського, як першооснови всіх потенціалів держави та узагальненої характеристики можливостей здійснення нею різних форм та видів діяльності (ст. 113 КК України); 3) здійснення: а) державними діями державної влади; б) чинним керівником політичної партії покладених на нього функцій шляхом реалізації повноважень (ст. 112 КК України).

Здійснене в цій частині дослідження засвідчило наявність низки проблемних питань до законодавчого формулювання складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України, і дискусійних підходів до кваліфікації посягання на життя громадського чи державного діяча (ст. 112 КК України), які потребують законодавчого врегулювання. По-перше, доведено, що державна, економічна, інформаційна безпека, а також обороноздатність України (ст. 111 КК України) повинні розглядатися виключно через призму заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності держави Україна. У зв'язку з цим, диспозиція ст. 111 КК України в зазначеній частині потребує коригування. По-друге, відсутність у ст. 112 КК України визначення поняття державної та громадської діяльності може призвести до помилок при кваліфікації дій особи.

Злочини, передбачені ст.ст. 112, 344 і 346 КК України заподіюють шкоду суспільним відносинам щодо забезпечення безпеки здійснення державними діями державної влади. Водночас вказані статті розміщені в різних розділах Особливої частини КК й перелік потенційних потерпілих також є різним. У зв'язку з цим виникає необхідність в об'єднанні юридичних складів вказаних злочинів в одній статті розділу I Особливої частини КК з визначенням вичерпного кола потерпілих, виходячи із законодавчо сформованої системи органів державної влади й конституційного статусу окремих службових осіб, у тому числі керівників центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. Крім того, доведено, що встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя керівників політичних партій, які не є державними діями, саме в розділі I Особливої частини КК України, є необґрунтованим.

У підрозділі 3.2. *«Предмет злочинів проти основ національної безпеки України»* через призму новітніх наукових підходів констатовано, що в законі про кримінальну відповідальність по-різному відображені предмети складів злочинів,

передбачених у розділі I Особливої частини КК України. З'ясування їх змісту можливе шляхом аналізу через призму юридичних, соціальних та фізичних ознак. Показано, що за юридичними ознаками усі предмети зазначених складів злочинів поділяються на дві групи: 1) предмети, чітко визначені у законі (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 113, ч. 1 ст. 114 КК України); 2) предмети, закріплені у законі опосередковано (ч. 1 ст. 111, ст. 113 КК України). За соціальними ознаками предмети поділяються залежно від їхніх: а) негативних властивостей, що полягають у небезпечності для держави і її конституційного ладу (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України); б) особливо важливого позитивного значення для держави (ч. 1 ст. 114, ч. 1 ст. 111, ст. 113 КК України). Про таку фізичну ознаку, як якість, свідчать: 1) наявність у відповідних матеріалах конкретних закликів до дій, передбачених ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України; 2) наявність відомостей, що становлять державну таємницю (ст.ст. 111, 114 КК України); 3) наявність: а) факту функціонування таких предметів або можливість використання їх властивостей; б) належність до джерел підвищеної небезпеки; в) належність до невід'ємного права користування кожного громадянина національним багатством України; г) можливість заподіяння шкоди економіці держави, її обороноздатності, значній кількості людей (ст. 113 КК України) тощо. Така фізична ознака предмета злочину, як стан, передбачає, що: 1) матеріали із закликами до вчинення відповідних дій або відомості, що становлять державну таємницю, повинні бути придатні для сприйняття суб'єктами, яким вони адресовані: а) невизначеному колу осіб (ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України); б) представниками іноземної держави або іноземної організації (ч. 1 ст. 111 та ч. 1 ст. 114 КК України); 2) бойова, спеціальна техніка, засоби пересування, зброя тощо, передані іноземній державі, є придатними до застосування (використання) за цільовим призначенням (ст. 111 КК України); 3) об'єкт, на якому вчинено вибух або підпал, містить радіоактивні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні речовини (ст. 113 КК України) тощо. Предмети складів досліджених злочинів можуть існувати в: 1) письмовій формі, у формі комп'ютерної інформації, різноманітних зображень (у т.ч. проекційних, здійснюваних за допомогою технічних засобів), малюнків тощо (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 114 та ч. 1 ст. 111 КК України); 2) у формі виробу, пристрою, будівлі тощо (ст. 111, ст. 113 КК України). Матеріальність предмета злочину розглядається як: 1) предмет (носій) матеріального світу, без якого відповідні заклики, відомості або об'єкти не можуть бути розповсюджені, передані чи зруйновані; 2) річ навколишнього світу, що не об'єктивовані в таких предметах, але мають відчутну форму (мовна інформація, відомості, дані).

З'ясування вказаних ознак дозволило виявити прогалини в окремих положеннях КК й сформулювати пропозиції щодо необхідності юридичного закріплення у ст. 111 КК України узагальнюючого визначення можливих предметів державної зради, опосередковано закріплених у законі, а також їх систематизації та уточнення (ст.ст. 113, 114 КК України).

У підрозділі 3.3. *«Суспільно небезпечне діяння у складах злочинів проти основ національної безпеки України»* встановлено, що за особливостями конструкції об'єктивної сторони складів злочинів усі основні і кваліфіковані склади злочинів, передбачені у розділі I Особливої частини КК, поділяються на три групи, а саме склади, в яких: 1) суспільно небезпечне діяння є єдиною ознакою об'єктивної

сторони (ч. 1 ст. 109, ч. 1 і 2 ст. 110, ч. 1 і 2 ст. 110-2, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 114 та ч. 1 ст. 114-1 КК України); 2) обов'язковою ознакою є суспільно небезпечні наслідки (ч. 3 ст. 110, ч. 3 та 4 ст. 110-2, ч. 2 ст. 114-1 КК України); 3) настання чи ненастання суспільно небезпечних наслідків не впливає на кваліфікацію (ст.ст. 112, 113 КК України). При цьому показано, що об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст.ст. 111, 113 та 114-1 КК України, може полягати як у суспільно небезпечних діях, так і суспільно небезпечній бездіяльності суб'єкта.

Обґрунтовано, що у загальному розумінні діями, вчинення яких має на меті насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, є будь-які суспільно небезпечні дії, які є ознаками об'єктивної сторони складів злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачено в інших нормах закону про кримінальну відповідальність, а так само дії, що полягають в активній поведінці суб'єкта, яка сама по собі не утворює ознаки об'єктивної сторони іншого складу злочину, але за характером можливого заподіяння шкоди об'єкту, поставленого під охорону ч. 1 ст. 109 КК України, має наслідком кримінальну відповідальність за вказаною статтею (вербування, озброєння предметами, що за своїми конструктивними характеристиками і цільовим призначенням не є зброєю, але можуть бути використані як зброя тощо).

Встановлено, що відмінність насильницької зміни від повалення конституційного ладу полягає в тому, що в першому випадку в основному зберігаються конституційні порядок і спосіб встановлення тих чи інших конституційних принципів, а також принцип участі уповноважених суб'єктів у зміні конституційного ладу. При цьому має місце порушення принципу вільного волевиявлення громадян, а також принцип суверенітету державної влади. У другому – може мати місце як насильницьке усунення суб'єктів, уповноважених на зміну конституційного ладу від цього процесу, так і повне або часткове недотримання порядку і способу здійснення цієї діяльності. Однак у будь-якому випадку наслідком насильницької зміни конституційного ладу чи повалення конституційного ладу є часткове або повне проголошення його принципів нечинними, недійсними протягом певного проміжку часу, на певній території тощо всупереч Конституції України.

Здійснене дослідження дозволило визначити вичерпний перелік ознак, що характеризують поняття захоплення державної влади. Встановлено, що воно може полягати у діях (поєднаних з фізичним або психічним насильством чи без такого), які виявляються у: 1) покладенні виконання державних функцій та владних повноважень на органи (осіб), спосіб та/або порядок формування (вступ на посаду) яких суперечить Конституції України (створення самопроголошених органів влади тощо); 2) покладенні всупереч Конституції і законів України на орган (посадову особу цього органу) державної (публічної) влади державних функцій і владних повноважень іншого органу (посадової особи) державної влади (привласнення державної влади); 3) реалізації органом державної влади (його посадовою особою) державних функцій і владних повноважень після закінчення встановленого Конституцією і законами України строку їх виконання, якщо інше не встановлено Конституцією і законами України (утримання державної влади); 4) усуненні всупереч порядку і способу, визначених у Конституції і законах України, від

виконання державних функцій і владних прав та обов'язків органів державної влади (їх посадових осіб); 5) усуненні громадян України від реалізації (перешкоджання здійснення) принципу народовладдя, закріпленого у ст. 5 Конституції України.

Звернуто увагу, що захоплення влади місцевого самоврядування і влади Автономної Республіки Крим, а так само здобуття державної влади всупереч Конституції України без застосування насильства не утворює складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України. У зв'язку з цим запропоновано встановити відповідальність за такі дії.

За результатами аналізу суспільно небезпечного діяння у формі публічних закликів до вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України і незаконних дій з матеріалами, які містять такі заклики, показано, що шкода охоронюваному об'єкту може заподіюватися й у разі одноразового проголошення відповідних закликів, а також шляхом ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення зі спеціальною метою відповідних матеріалів.

Показано, що у ч. 1 та ч. 2 ст. 109 КК закріплені різні групи суспільно небезпечних дій, які є ознаками об'єктивної сторони окремих (основних) складів злочинів, які, окрім цього, не передбачають вичерпного переліку суспільно небезпечних дій, вчинення котрих загрожує схоронності суспільних відносин щодо забезпечення безпеки конституційного ладу.

Зазначається, що чинна редакція ст. 110 КК України передбачає двояке тлумачення терміна «зміна» меж території або державного кордону України, хоча під ним повинно розумітися лише незаконне зменшення (відчуження) певної частини території України.

На підставі здійсненого аналізу зроблено висновок, що зміст дій, передбачених ч. 1 ст. 110 КК України, утворюють будь-які суспільно небезпечні дії, спрямовані: а) проти суб'єктів, уповноважених на прийняття рішення про зміну території України (шляхом застосування до них фізичного чи психічного насильства чи без такого насильства); б) на порушення встановленого законодавством способу прийняття рішення про відчуження території України; в) безпосередньо проти території України – захоплення пунктів пропуску через державний кордон, встановлення прикордонних знаків іншої держави, проголошення частини території України суверенною державою тощо.

Встановлено, що матеріальне забезпечення є окремою суспільно небезпечною дією у складі злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України, яке не охоплюється поняттям фінансування дій, передбачених у цій статті. У зв'язку з цим запропоновано визначення понять фінансування і матеріального забезпечення відповідних суспільно небезпечних дій.

Обґрунтовано, що ч. 2 ст. 110-2 КК України містить склад самостійного злочину, який полягає у фінансуванні дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. У зв'язку з цим запропоновано нову редакцію вказаної статті.

Передача іноземним адресатам відомостей, що становлять державну таємницю (ст.ст. 114 та 111 КК України), полягає виключно в активній поведінці суб'єкта і є закінченим злочином з моменту отримання іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками таких відомостей або з моменту появи в них

реальної можливості отримати доступ до вказаних відомостей. Збирання цих відомостей об'єктивується в активній поведінці особи, яка виявляється у фактичному отриманні із застосуванням чи без застосування будь-яких знарядь і засобів відомостей (або їх частини), що становлять державну таємницю, зі спеціальною метою. Будь-які умисні дії, спрямовані на отримання предметів шпигунства чи державної зради, а так само їх зберігання зі спеціальною метою, не охоплюються ч. 1 ст. 111 та ч. 1 ст. 114 КК України і кваліфікуються за відповідною частиною ст. 15 або ст. 14 КК України, проте за змістом й інтенсивністю таких дій останні повинні розглядатися як закінчений злочин.

На підставі здійсненого аналізу встановлено, що усі суспільно небезпечні діяння, в яких об'єктивується державна зрада виявляються в організаційному, фінансовому, інформаційному, матеріально-технічному чи іншому сприянні або усуненні перешкод чи створенні умов діяльності зазначених у ч. 1 ст. 111 КК України іноземних суб'єктів проти України, незалежно від того, вчинені вони в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту чи ні.

Показано, що іноземною організацією у ст.ст. 111 та 114 КК України є будь-які організації (окрім міжнародних, які не є органом влади іноземної держави) державної і недержавної (політичні партії і релігійні організації, комерційні та промислові підприємства, концерни, асоціації, банки, інші фінансові установи, науково-дослідні об'єднання, емігрантські організації, засоби масової інформації тощо) форми власності, які здійснюють свою діяльність на території України, в тому числі без офіційної реєстрації, і можуть бути двох видів – злочинні і незлочинні. Водночас обґрунтовано позицію, що діяльність міжнародних організацій (міжнародних міжурядових чи міжнародних неурядових (злочинних чи незлочинних) організацій, які здійснюють діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди безпеці України), також може бути спрямована на шкоду Україні, а тому запропоновано доповнення до КК України.

Аналіз об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, вказує на те, що зміст конкретних суспільно небезпечних діянь залежить від повноважень, покладених в особливий період на Збройні Сили України й інші військові формування. Окрім цього, диспозицією вказаної статті не передбачено діянь, що полягають у перешкоджанні діяльності іншим суб'єктам, які відповідно до законодавства виконують спеціальні функції в особливий період, що є недоліком чинного КК України.

Зазначено, що суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченого ст. 112 КК потребує конкретизації з метою забезпечення принципу єдності термінології у статтях Особливої частини КК України, якими встановлено відповідальність за вбивство і замах на вбивство осіб, у зв'язку з виконанням ними відповідних повноважень.

Наведено аргументи щодо можливого вчинення диверсії шляхом суспільно небезпечної бездіяльності, а також зазначено, що залежно від спрямованості умислу суб'єкта, місця, часу та інших обставин, всі діяння, передбачені ст. 113 КК України можуть бути спрямовані на заподіяння шкоди життю і здоров'ю значної кількості людей та важливим для держави об'єктам, а їх перелік не є вичерпним. Тому формулювання диспозиції ст. 113 КК з урахуванням особливостей об'єкта та

предмета диверсії без надмірної конкретизації суспільно небезпечних діянь шляхом посилення у статті на загальне їх розуміння, яке охоплювало б, зокрема, й незаконні дії з інформацією з одночасним застосуванням у ній термінів, за допомогою яких в Особливій частині КК зазвичай формулюються діяння, пов'язані із протиправним припиненням існування неживих предметів і настанням смерті невизначеного кола осіб, сприяло б покращенню якості закону про кримінальну відповідальність.

У підрозділі 3.4. *«Суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками у складах злочинів проти основ національної безпеки України»* констатовано, що у злочинах, передбачених у розділі I Особливої частини КК суспільно небезпечні наслідки: 1) враховуються при призначенні покарання (ч. 1, ч. 2 і ч. 3 ст. 109, ч. 1 і ч. 2 ст. 110, ч. 1 і ч. 2 ст. 110-2, ч. 1 ст. 111, ст. 112 (при замаху на вбивство державного чи громадського діяча), ст. 113, ч. 1 ст. 114, ч. 1 ст. 114-1 КК України); 2) мають значення для кваліфікації (ч. 3 ст. 110, ч. 3 і ч. 4 ст. 110-2, ст. 112 (настання смерті потерпілого), ч. 2 ст. 114-1 КК України).

Зроблено висновок, що деякі злочини (ст.ст. 109, 113, 111 і 114 КК України) можуть заподіювати шкоду у виді реальної майнової шкоди чи упущеної вигоди, а також політичної, організаційної (немайнової) шкоди державі або фізичної шкоди особі, що настала в результаті захоплення державної влади, вчинення вибуху, заволодіння відомостями, що містять державну таємницю тощо (додаткові суспільно небезпечні наслідки). Отже, вказані обставини мають бути зазначені як ознаки кваліфікованого складу у відповідних статтях КК України.

Доведено, що суспільно небезпечні наслідки у складах злочинів проти основ національної безпеки України, які мають значення для кваліфікації можуть полягати в: загибелі й однієї людини (ч. 3 ст. 110 та ч. 2 ст. 114-1 КК України); майновій шкоді у виді упущеної державою вигоди чи позитивної майнової шкоди (ч. 4 і ч. 3 ст. 110-2 КК України); нематеріальній шкоді (ч. 4 ст. 110-2 КК України). При цьому, розмір значної майнової шкоди у ч. 3 ст. 110-2 КК України є меншим, але не дорівнює і не є більшим, ніж розмір майнової шкоди, що полягає в заподіянні «інших тяжких наслідків», передбачених у ч. 4 ст. 110-2 КК України. Мінімальний розмір значної майнової шкоди (ч. 3 ст. 110-2 КК України), заподіяної державі чи господарюючому суб'єкту та майнової шкоди, віднесеної до інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 110-2 КК України), є пропорційним сумі коштів, зазначених відповідно у примітці 2 та 3 до вказаної статті. У зв'язку з цим доводиться, що, з метою забезпечення термінологічної чіткості в позначенні ієрархічності наслідків у виді заподіяння немайнової чи майнової шкоди й чіткого розуміння цих ознак працівниками правоохоронних органів, а також використання у положеннях Особливої частини КК одноманітних із семантичної точки зору термінів, необхідно: а) закріпити розмір майнової шкоди у примітках 2 і 3 до ст. 110-2 КК України; б) сформулювати в ч. 3 і ч. 4 ст. 110-2 КК України суспільно небезпечні наслідки у виді матеріальної шкоди за допомогою термінів «майнова шкода у великому розмірі» та «майнова шкода в особливо великому розмірі» відповідно; в) розмежувати у ч. 4 ст. 110-2 КК України інші тяжкі немайнові й майнові наслідки.

Розділ 4 **«Характеристика суб'єктивних елементів складів злочинів проти основ національної безпеки України»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Вина у складах злочинів проти основ національної безпеки України» констатується, що основні та більшість кваліфікованих складів злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, характеризуються виною у формі умислу. У злочинах з формальним складом (ч. 1 і ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110-2, ч. 1 ст. 111, ст. 112 (у формі замаху на вбивство державного чи громадського діяча), ст. 113, ч. 1 ст. 114, ч. 1 ст. 114-1 КК України) особа усвідомлює значущість об'єкта, соціальних і фізичних ознак предмета (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 114, ст. 113 КК України), статус потерпілого (ст. 112 КК України), обстановку вчинення злочину (ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 114-1 КК України), а також характер вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і бажає його вчинити. Про прямий умисел, а не лише про форму вини в цих складах злочинів, свідчать також спрямованість суспільно небезпечного діяння, спеціальна мета (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, примітка 1 до ст. 110-2, ч. 1 ст. 114 та ст. 113 КК України) і мотив (ст. 112 КК України).

У злочинах проти основ національної безпеки України з матеріальним складом обов'язковим є встановлення психічного ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків, що характеризується: 1) прямим умислом (заподіяння значної майнової шкоди або майнової шкоди в особливо великому розмірі (ч. 3 і 4 ст. 110-2 КК України); 2) умислом (прямим або непрямым) або необережністю (злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю) у разі загибелі людей (ч. 3 ст. 110 КК України), заподіяння інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 110, ч. 4 ст. 110-2, ч. 2 ст. 114-1 КК України); 3) злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю (загибель людей як наслідок перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ч. 2 ст. 114-1 КК України)).

Чинна редакція ч. 1 ст. 110 та ч. 1 ст. 111 КК України не виключає можливості притягнення до відповідальності особи за наявності у неї непрямого умислу. У зв'язку з цим вказівка на форму вини у цих нормах є зайвою.

У підрозділі 4.2. «Мета і мотив у складах злочинів проти основ національної безпеки України» зазначено, що мета має значення для кваліфікації деяких злочинів, оскільки вона: 1) прямо вказана як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони основного складу злочину (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 113, ч. 1 ст. 114 КК України); 2) впливає зі змісту диспозицій норм закону, якими передбачено кримінальну відповідальність за основний (ч. 1 ст. 111 КК України), кваліфікований (ч. 2 ст. 110 КК України) чи особливо кваліфікований (ч. 3 ст. 110 КК України) склади злочинів. У свою чергу, зі змісту ч. 1 ст. 111 КК України випливає, що метою державної зради у формі шпигунства є передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, які становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 114 КК України). Водночас в основних (ч. 1 і ч. 2), кваліфікованому (ч. 3) та особливо кваліфікованому (ч. 4) складах фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), мета не зазначена як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони, втім, вона має значення для кваліфікації, оскільки безпосередньо вказана у примітці 1 до ст. 110-2 КК України. У зазначеній частині закон про кримінальну відповідальність має певні

недоліки, оскільки вказівка на мету злочину у примітці 1 до ст. 110-2 КК України не відповідає функціональному призначенню цієї структурної частини статті, яка, окрім цього, в чинній редакції звужує межі її застосування.

Чинна редакція ст. 111 КК України передбачає наявність так званої «подвійної» мети, що може утворювати певні труднощі під час досудового розслідування. Показано, що окрім заподіяння шкоди безпеці України, мета може бути також винятково корисливою або полягати у прагненні зберегти в таємниці факт конфіденційного співробітництва з розвідувальними органами іноземної держави тощо.

Припинення діяльності державного чи громадського діяча або зміна її характеру є єдиною можливою метою злочину, передбаченого ст. 112 КК України. Водночас аналіз диспозиції цієї статті дає підстави стверджувати, що за допомогою терміна «у зв'язку з державною чи громадською діяльністю» у законі позначено як мету, так і мотив злочину. Доводиться, що у кожному конкретному випадку злочинної діяльності вказані суб'єктивні ознаки можуть мати значення як факультативних, так і основних ознак, як у сукупності, так і окремо.

Майже в усіх складах злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, мотив не має значення для кваліфікації, проте підлягає встановленню під час досудового розслідування. Такі мотиви можуть бути політичні, економічні, особисті, корисливі, професійні спонукання суб'єкта. Лише у кваліфікованому складі злочину, передбаченому ч. 3 ст. 110-2 КК України, корисливий мотив є обов'язковою ознакою, що може полягати в одержанні майна, коштів, прав на майно чи отриманні будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди.

У підрозділі 4.3. *«Характеристика суб'єктів складів злочинів проти основ національної безпеки України»* показано, що суб'єкти злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, характеризуються ознаками, що є обов'язковими для: 1) загального суб'єкта; 2) спеціального суб'єкта (громадянин України (ст. 111); іноземний громадянин або особа без громадянства (ст. 114); представник влади (ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110). Понижений вік, з якого може наставати відповідальність, встановлено за посягання на життя державного діяча (ст. 112 КК України) та диверсію (ст. 113 КК України). Водночас суб'єктами деяких злочинів (ст.ст. 109, 110, 111 КК України) можуть бути особи, яким до вчинення злочинів виповнилося 18 (військовослужбовці), 21 (народний депутат) 35 (Президент України). У таких випадках йдеться не про підвищений вік відповідальності, з досягненням якого закон пов'язує можливість особи повною мірою усвідомлювати значимість вчинюваних нею суспільно небезпечних діянь, а про можливість набуття такою особою відповідного правового статусу, що передбачає не лише інтелектуальну, але і фізичну придатність до певного виду діяльності.

На підставі аналізу положень Конституції і законів України в частині закріплених у них основ побудови системи публічної влади в Україні, а також деяких положень Загальної частини КК України доведено, що в основу віднесення до спеціальних суб'єктів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України, має бути покладений критерій конституційного поділу влади з урахуванням особливостей республіканської форми правління та територіального

устрою України, у зв'язку з чим запропоновано у вказаних статтях перебачити відповідальність для особи, яка є представником публічної влади, визначення поняття якого пропонується закріпити у примітці до ст. 109 КК України. Аналогічний підхід варто застосувати й у ч. 1 ст. 294, ч. 3 ст. 296, ч. 1 ст. 342, ст. 349 та ч. 2 ст. 436 КК України.

Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України) у багатьох випадках може вчинюватися службовими особами з використанням влади чи службового становища, що значно підвищує ступінь суспільної небезпеки вказаного злочину, а отже, потребує розгляду через призму «*de lege ferenda*».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – розробки наукових засад кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері основ національної безпеки України в сучасних умовах. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Найсуттєвішими з них є такі:

1. На підставі аналізу таких обставин соціальної обумовленості, як системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, єдність і визначеність термінології, а також повнота складу злочину і ненадмірність заборони, встановлено, що: 1) побудова окремих норм здійснена не на тих самих засадах, що і схожі за конструкцією норми; 2) деякі статті, передбачені в інших розділах Особливої частини КК України, повинні бути поміщені до її розділу I; 3) формулювання обов'язкових ознак об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також кваліфікуючих ознак окремих складів злочинів, потребує систематизації або більш чіткого закріплення у відповідній нормі закону; 4) певна частина злочинів проти основ національної безпеки України, може вчинюватися не лише шляхом активної поведінки особи, як передбачено у нормах чинного закону про кримінальну відповідальність, а й полягати у суспільно небезпечній бездіяльності суб'єкта.

2. Досліджено іноземний досвід кримінально-правової охорони безпеки держави і показано, що деякі положення КК іноземних держав можуть розглядатися з погляду законодавчого запозичення. Насамперед, це стосується побудови системи вказаних злочинів, визначення поняття цієї групи посягань, уточнення їх предмета, а також видів злочинної поведінки суб'єкта й внутрішніх чинників, що спонукають особу до вчинення злочину.

3. Доведено, що національній безпеці властива багаторівнева структура. У горизонтальній площині остання є безпекою трьох рівноцінних об'єктів: а) особи; б) суспільства; в) держави. Усі інші види безпеки, зазначені в Законі України «Про національну безпеку України» (зовнішньополітична, внутрішньополітична, економічна, екологічна, воєнна, громадська, державна безпеки тощо), яким спричиняється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди в кожному випадку посягання на вказані об'єкти, класифікуються «за вертикаллю».

Безпека держави – це захищеність (безпека) державного суверенітету,

територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, від реальних та потенційних загроз (явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України) у різних сферах функціонування національної безпеки (зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, екологічній, воєнній тощо).

Злочини, передбачені у розділі I Особливої частини КК України, – це суспільно небезпечні, протиправні, винні та карані діяння (дії або бездіяльність), які заподіюють шкоду або створюють загрозу заподіяння такої шкоди безпеці держави в зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, екологічній, воєнній та інших сферах функціонування національної безпеки, вчинені суб'єктом злочину.

4. Єдиним науково обґрунтованим критерієм побудови системи злочинів є об'єкт злочину. Відповідно до цього критерію у чинному КК можна виділити сім груп злочинів, які спричиняють шкоду суспільним відносинам щодо забезпечення безпеки держави, а саме злочини проти: 1) безпеки конституційного ладу (ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 114, 114-1 КК України); 2) людського, економічного, оборонного та екологічного потенціалів держави (ст. 113 КК України); 3) безпеки здійснення вищими посадовими особами державної влади та діяльності керівників політичних партій (ст.ст. 112, 344, 346 та 351 КК України); 4) порядку набуття, зберігання, використання і поширення відомостей, які містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, або державну таємницю (ст.ст. 328, 329, 330 розділу XIV та ст. 422 розділу XIX Особливої частини КК України); 5) зовнішнього суверенітету держави (ст.ст. 443, 444 розділу XX Особливої частини КК України); 6) стабільності бюджетної системи держави (ст.ст. 199, 210, 211, 212, 216, 222 розділу VII Особливої частини КК України); 7) виконання громадянами України військового обов'язку захисту держави (ст.ст. 335, 336, 336-1, 337, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 419, 420, 427, 428, 429, 430, 431 розділу XIX Особливої частини КК України).

5. Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини щодо забезпечення безпеки держави як складової системи національної безпеки України в різних сферах її функціонування. Злочини, передбачені ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 114 та 114-1 КК України, заподіюють шкоду чи створюють загрозу спричинення такої шкоди суспільним відносинам щодо забезпечення безпеки конституційного ладу – захищеності Конституції України як Основного Закону України від зміни в неконституційний спосіб або повалення, шляхом проголошення нечинними в цілому, в певній частині чи протягом певного проміжку часу, а також захищеності державного ладу та інших його складових: організації і діяльності державної влади, здійснення владних повноважень органами державної влади, суверенітету і незалежності, територіальної цілісності та недоторканності України. Злочин, передбачений ст. 112 КК України, заподіює шкоду чи створює загрозу спричинення такої шкоди суспільним відносинам щодо забезпечення: а) вищими

посадовими особами (державними діячами) державної влади (діяльності) – виконання державних функцій шляхом реалізації ними законно набутих владних прав і обов'язків у спосіб та межах, передбачених Конституцією і законами України, протягом встановленого законодавством терміну виконання повноважень; б) діяльності керівників політичних партій (громадської діяльності) – виконання чинним керівником зареєстрованої (не забороненої) у встановленому законодавством порядку політичної партії покладених на нього статутом і програмою політичної партії функцій шляхом реалізації такою особою законно набутих прав і обов'язків у спосіб та межах, передбачених Конституцією і законами України, а також статутом і програмою політичної партії, протягом терміну виконання повноважень. Злочин, передбачений ст. 113 КК України, заподіює шкоду чи створює загрозу спричинення такої шкоди суспільним відносинам щодо забезпечення безпеки людського (як першооснови інших потенціалів України), а також екологічного (сукупність речовинно-енергетичних ресурсів, а також властивостей екосистем, що забезпечують максимальні структурно-функціональні параметри та корисні функції, які можуть бути використані на користь держави), економічного (сукупність здатності економіки держави, її галузей, підприємств, здійснювати виробничо-економічну діяльність, задовольняючи потреби держави, суспільства, особи) та оборонного потенціалів держави (зокрема полягає у готовності Збройних Сил України та держави в цілому до відсічі збройної агресії проти України).

6. Дослідження соціальних та фізичних ознак предмета злочинів проти основ національної безпеки України показало необхідність систематизації, уточнення чи більш чіткого закріплення цієї ознаки у ст. 111, ст. 113 та ст. 114 КК України: 1) у ст. 111 КК України в узагальненому вигляді повинні бути закріплені предмети складу державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (зокрема укріплення, бойова та спеціальна техніка чи інші засоби ведення війни, зброя, бойові припаси, засоби пересування, військова техніка та інше військове майно, вибухові або інші бойові речовини тощо); 2) у ст. 113 КК України необхідно чітко визначити, що предметами диверсії є: а) об'єкти живої і неживої природи та їх ресурси (до яких належать атмосферне повітря, землі, води, надра і корисні копалини, рослинний і тваринний світ у межах території України); б) об'єкти будь-якої форми власності, зазначені у Національному класифікаторі України (ДК 009:2010), що мають важливе економічне, оборонне чи інше значення для держави; 3) предметом шпигунства і державної зради повинна бути визначена: а) службова інформація, яка у своїй сукупності належить до державної таємниці, б) предмети, відомості про які містять державну таємницю; в) таємницю іноземних держав та міжнародних організацій, надану Україні відповідно до міжнародних зобов'язань, незаконний вихід якої із володіння секретноносця може заподіяти шкоду Україні. Для цього пропонується в окремій статті розділу I Особливої частини КК України передбачити відповідальність за вчинення вказаних суспільно небезпечних діянь.

7. За ознакою суспільно небезпечного діяння наведено аргументи на користь того, що вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 111, 112, 113 та ст. 114-1 КК України, можливе й шляхом суспільно небезпечної бездіяльності особи.

Дослідження положень ст. 109 КК України показало, що: а) наслідком як насильницької зміни конституційного ладу, так і повалення конституційного ладу є часткове або повне проголошення його принципів нечинними, недійсними протягом певного проміжку часу, на певній території тощо всупереч Конституції України. При цьому фактична зміна конституційного ладу всупереч Основному Закону можлива й без застосування насильства; б) чинною редакцією статті не передбачено відповідальність за захоплення інших видів публічної влади, а також вчинення дій, які в широкому розумінні складають узурпацію публічної влади, що є недоліком закону; в) суспільно небезпечні дії, передбачені ч. 1 ст. 109 КК України, є більш суспільно небезпечними порівняно з діями, визначеними у ч. 2, яка, окрім цього, передбачає відповідальність не за кваліфікований, а за основний склад злочину. При цьому кримінальна відповідальність за публічні заклики повинна наставати за одноразове їх вчинення, а також не лише за розповсюдження матеріалів з такими закликами, а й за їх ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення зі спеціальною метою. Аналогічний підхід потребує застосування в частині встановлення відповідальності за заклики та розповсюдження матеріалів із закликами, вказаними у ч. 1 ст. 110 КК України. Відповідний склад злочину пропонується сформулювати в новій статті розділу I Особливої частини КК України, передбачивши в ній також, як альтернативні дії, заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення диверсії, оскільки останні створюють реальну загрозу безпеці держави.

Запропоновано встановити у ст. 109 КК України відповідальність за захоплення влади місцевого самоврядування і влади Автономної Республіки Крим, а так само здобуття державної влади всупереч Конституції України без застосування насильства.

Частина перша ст. 110 КК України потребує узгодження з положеннями Конституції України, Закону України «Про державний кордон України», а також з положеннями міжнародних актів, відповідно до яких порушення державних кордонів та територіальної цілісності держави є однорідними поняттями, що полягають у відчуженні території України.

Поняттям фінансування дій, зазначених у ч. 1 і ч. 2 ст. 110-2 КК (примітка 1 до неї), охоплюється лише їхнє фінансове забезпечення. У зв'язку з цим, запропоновано навести визначення понять фінансування і матеріального забезпечення відповідних суспільно небезпечних дій в окремих примітках до цієї статті. Окрім цього, у ч. 1 ст. 110-2 КК України повинна бути передбачена відповідальність й за дії, передбачені ч. 2 цієї статті, оскільки чинна її редакція свідчить про закріплення в ній складу злочину без обтяжуючих обставин.

Наявні приклади кримінально-правової охорони важливої інформації (ст. 231 КК України), соціальні ознаки предмета складу шпигунства, специфіка розвідувальної діяльності спеціальних служб іноземних держав на шкоду Україні дає підстави стверджувати про необхідність передбачення у ст. 114 КК України відповідальності як за закінчений злочин дій, спрямованих на отримання предметів шпигунства, а також їх зберігання із спеціальною метою.

Заподіяння шкоди об'єкту, поставленого під охорону ст. 111 КК України, можливе не лише шляхом активних дій і в широкому розумінні є актом зради

державі, який об'єктивується в організаційному, фінансовому, інформаційному, матеріально-технічному чи іншому сприянні або усуненні перешкод чи створенні умов діяльності іноземних суб'єктів (до яких чинною редакцією не віднесено міжурядові й неурядові міжнародні організації, що є недоліком закону), яка спрямована на заподіяння шкоди безпеці України у різних сферах (політичній, соціальній тощо), а не лише зазначених у ч. 1 цієї статті. Зважаючи на це, пропонується нова редакція ч. 1 ст. 111 КК України. У примітках до цієї статті пропонується навести визначення понять іноземної держави, іноземної організації, міжнародної організації, а також представника іноземної держави, іноземної або міжнародної організації.

Загрозу поставленим під охорону ст. 114-1 КК України суспільним відносинам створюють суспільно небезпечні діяння, які об'єктивуються у перешкоджанні в особливий період функціонуванню національної економіки, а так само виконанню функцій і завдань органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, силами цивільного захисту, підприємствами, установами й організаціями або виконанню громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту держави, незалежності та територіальної цілісності України, що має бути відображено у новій редакції цієї статті.

Посяганням на життя державного чи громадського діяча є суспільно небезпечне діяння, спрямоване на припинення державної чи громадської діяльності особи, що в загальному розумінні є способом посягання на охоронюваний законом об'єкт шляхом вчинення однієї з можливих форм протиправного впливу на потерпілого – замаху на вбивство (закінченого і незакінченого) чи заподіяння смерті потерпілому, що повинно бути закріплено у відповідній статті розділу I Особливої частини КК України.

Суспільно небезпечні дії у диспозиції, перелік яких не є вичерпним, доцільно сформулювати без надмірної конкретизації останніх шляхом посилення у ст. 113 КК України на загальне їх розуміння з врахуванням того, що диверсія може вчинятися й шляхом суспільно небезпечної бездіяльності суб'єкта.

8. Дослідження суспільно небезпечних наслідків у злочинах проти основ національної безпеки України через призму логічного тлумачення окремих норм і можливих виявів суспільно небезпечного діяння показало, що: 1) діями, передбаченими у ст.ст. 109, 113, 111 і 114 КК України, може заподіюватися реальна матеріальна та (або) нематеріальна шкода особі й державі; 2) заподіяння смерті й одній людині повинно бути визнано кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою у складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 110 та ч. 2 ст. 114-1 КК України; 3) у чинній редакції ст. 110-2 КК України не забезпечено термінологічну чіткість у позначенні ієрархічності наслідків у виді заподіяння немайнової чи майнової шкоди, а також застосовуються невластиві Особливій частині КК із семантичного погляду, терміни, у зв'язку з чим необхідно: а) у примітках 2 і 3 до статті закріпити розмір майнової шкоди; б) сформулювати в її ч. 3 і ч. 4 суспільно небезпечні наслідки у виді матеріальної шкоди за допомогою термінів «майнова шкода у великому розмірі» та «майнова шкода в особливо великому розмірі» відповідно; в) розмежувати у ч. 4

ст. 110-2 КК України інші тяжкі немайнові й майнові наслідки.

9. Основні склади злочинів, передбачені розділом I Особливої частини КК України, характеризуються виною у формі прямого умислу. У зв'язку з цим, вказівка на умисну форму вини без конкретизації виду умислу особи у ч. 1 ст. 110 та ч. 1 ст. 111 КК України є зайвою.

10. Спеціальна мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони більшості складів злочинів проти основ національної безпеки України. Втім, закріплення останньої у примітці до ст. 110-2 КК України не повною мірою відповідає функціональному призначенню такої структурної частини статті закону. У свою чергу, вказівка у ст. 111 КК України як на єдиний бажаний для винного злочинний результат заподіяння шкоди державі також є недоліком, який потребує усунення на законодавчому рівні.

Мотив має значення для кваліфікації лише у кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110-2 КК України. Водночас у складі посягання на життя державного чи громадського діяча дефініцією «у зв'язку з державною чи громадською діяльністю» позначено як мету, так і мотив злочину й, залежно від конкретних виявів можливої злочинної діяльності, останні можуть бути факультативними й обов'язковими ознаками, як у сукупності, так і окремо. Корисливий мотив є домінуючим у багатьох випадках вчинення збирання з метою передачі і передачі іноземним суб'єктам важливої для держави інформації, що охороняється законом, а тому пропонується передбачити його як обов'язкову ознаку кваліфікованого складу відповідного злочину.

11. Суб'єктом кваліфікованих складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України, є особа, наділена державними владними повноваженнями, що значно звужує межі застосування вказаних норм, оскільки вчинення зазначених посягань представниками інших видів публічної влади також свідчить про значно змінений порівняно з основним складом ступінь суспільної небезпеки і має бути визнано їх кваліфікуючою ознакою. У свою чергу, перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України) у багатьох випадках може вчинюватися службовими особами, наділеними повноваженнями щодо виконання ними обов'язків у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації тощо, а тому доповнення ч. 2 ст. 114-1 КК України відповідною ознакою є цілком обґрунтованим.

Запропоновано визначення представника публічної влади – Президент України, а так само особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників законодавчої, виконавчої, судової влади, влади місцевого самоврядування чи Автономної Республіки Крим.

12. Здійснене дослідження дає можливість запропонувати комплексний підхід у визначенні основних напрямів вдосконалення чинного законодавства й запропонувати теоретичну модель кримінально-правого регулювання охорони суспільних відносин, поставлених під охорону розділу I Особливої частини КК України з погляду «*de lege ferenda*»:

- 1) викласти назву розділу I Особливої частини КК України в такій редакції:
«Розділ I. Злочини проти безпеки держави»;
- 2) викласти статті 109–114-1 КК України в такій редакції;

Стаття 109. Дії, спрямовані на зміну конституційного ладу всупереч Конституції України або на узурпацію публічної влади

1. Дії, вчинені з метою зміни конституційного ладу всупереч Конституції України або узурпації публічної влади, а також змова про вчинення таких дій, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені представником публічної влади, або якщо вони призвели до загибелі людини або інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Представником публічної влади є Президент України, а так само особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників законодавчої, виконавчої, судової влади, влади місцевого самоврядування чи Автономної Республіки Крим.

Стаття 110. Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України

1. Дії, вчинені з метою відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником публічної влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які призвели до загибелі людини або інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Стаття 110-2. Фінансове або матеріальне забезпечення дій, вчинених з метою зміни конституційного ладу всупереч Конституції України або узурпації публічної влади, відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України

1. Фінансове або матеріальне забезпечення дій, вчинених з метою зміни конституційного ладу всупереч Конституції України або узурпації публічної влади, відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно, або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння майнової шкоди у великому розмірі, або якщо фінансове забезпечення вчинене у великому розмірі, –

караються позбавленням волі на строк від шести до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені *частиною першою* цієї статті, вчинені організованою групою, або якщо вони призвели до *заподіяння майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків, або якщо фінансове забезпечення вчинене в особливо великому розмірі*, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

4. Особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

Примітка. 1. *Фінансуванням дій, передбачених у цій статті, є дії, що полягають у наданні будь-яких фінансових (нематеріальних) ресурсів у вигляді грошових коштів, цінних паперів, боргових зобов'язань, права вимоги боргу тощо.*

2. *Матеріальним забезпеченням дій, передбачених у цій статті, є дії, що полягають у наданні будь-якого майна чи інших предметів, зокрема приміщень, зброї, транспортних засобів, засобів зв'язку, продуктів харчування, медикаментів, амуніції або інших предметів, які використовуються під час здійснення злочинної діяльності, а також у здійсненні ремонту, технічному обслуговуванні, налагодженні чи інших діях, спрямованих на забезпечення функціонування вказаних засобів або предметів, підтримання їх у робочому стані тощо.*

3. *Майнова шкода вважається заподіяною у великому розмірі, а фінансування дій, вчинених з метою зміни конституційного ладу всупереч Конституції України або узурпації публічної влади, відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, визнається вчиненням у великому розмірі, якщо розмір такої шкоди або фінансового забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.*

4. *Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великому розмірі, а фінансування дій, вчинених з метою зміни конституційного ладу всупереч Конституції України або узурпації публічної влади, відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, визнається вчиненням в особливо великому розмірі, якщо розмір такої шкоди або фінансового забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.*

Стаття 111. Зрада державі

Дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять державну таємницю та/або службову інформацію, що у своїй сукупності становить державну таємницю, чи предметів, які містять такі відомості, або предметів, відомості про які становлять державну таємницю з метою передачі іноземній

державі, іноземній чи міжнародній організації або їх представникам, зберігання таких відомостей або предметів з тією самою метою або їх передача іноземній державі, іноземній чи міжнародній організації або їх представникам, а так само вчинення громадянином України в інтересах іноземних держав, іноземних чи міжнародних організацій або їх представників інших діянь з метою заподіяння шкоди безпеці України чи без такої мети, але якщо вони полягали в організаційному, фінансовому, інформаційному, матеріально-технічному чи іншому сприянні або створенні умов їх діяльності проти України, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, що призвели до загибелі людини або заподіяння тяжких наслідків для інтересів держави, –

караються позбавленням волі на строк від тринадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

3. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

Примітка. 1. У статтях цього розділу наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

– іноземна держава – органи влади іноземної держави, уповноважені на здійснення владних функцій і повноважень, що здійснюють діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди безпеці України;

– іноземна організація – організація державної чи недержавної форми власності, в тому числі без офіційної реєстрації, що здійснює діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди безпеці України, і не є органом влади іноземної держави. Залежно від мети створення іноземна недержавна організація може бути злочинною і незлочинною;

– міжнародна організація – міжнародна міжурядова чи міжнародна неурядова організація, яка здійснює діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди безпеці України. Залежно від мети створення міжнародна неурядова організація може бути злочинною і незлочинною;

– представник іноземної держави, іноземної або міжнародної організації – це особа, яка є працівником органу влади іноземної держави або учасником (членом) іноземної або міжнародної організації, що здійснює діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди безпеці України, і вчиняє дії на шкоду Україні, або особа, яка не перебуває у трудових відносинах з таким органом влади іноземної держави і не є учасником (членом) такої іноземної організації, але усвідомлює, що, діючи за дорученням такого органу чи такої організації, бере участь у їхній діяльності проти України.

Стаття 112. Незаконні дії щодо державного діяча

1. Незаконний вплив у будь-якій формі на державного діяча, з метою перешкодити виконанню ним службових повноважень або примушування до прийняття вказаною особою незаконних рішень, погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, викраденням або

незаконним позбавленням волі такої особи або її близьких родичів, а так само умисне заподіяння державному діячеві тілесних ушкоджень, нанесення побойів чи вчинення інших насильницьких дій, замах на вбивство або вбивство державного діяча у зв'язку з його державною діяльністю –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Державним діячем за змістом цієї статті є Президент України, народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (голови Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Національного агентства України з питань запобігання корупції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державного бюро розслідувань, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, директор Державного бюро розслідувань), судді Конституційного Суду України та Верховного Суду України, а також вищих спеціалізованих судів України, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, керівники правоохоронних органів спеціального призначення, підпорядкованих Президенту України та державних органів, а також їх службові особи, статус яких закріплено в Конституції України (Директор Національного антикорупційного бюро України, Голова та члени Вищої ради правосуддя, Голова та члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова Служби безпеки України, Голова Служби зовнішньої розвідки України, начальник Управління державної охорони України, Генеральний прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або його представник, член Рахункової палати, член Центральної виборчої комісії, Голова Національного банку України, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення), члени Національної комісії, що здійснюють державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

2. Державна діяльність – це здійснення особами, зазначеними у примітці 1 до цієї статті, державної влади, що полягає у виконанні такими особами державних функцій шляхом реалізації ними законно набутих владних прав і обов'язків у спосіб та межах, передбачених Конституцією і законами України, протягом встановленого законодавством терміну виконання повноважень.

Стаття 113. Диверсія

1. Вчинення з метою ослаблення держави діянь, спрямованих на масову загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на знищення, пошкодження або заподіяння іншої шкоди об'єктам, що мають важливе економічне, оборонне чи інше значення для держави, в тому числі об'єктам живої і неживої природи та їх ресурсам у межах території України, а також інформації, зміна, знищення, блокування або порушення маршрутизації якої може заподіяти шкоду безпеці України, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, що призвели до

загибелі людини або інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Стаття 114. Шпиунство

1. Дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять державну таємницю та/або службову інформацію, що у своїй сукупності становить державну таємницю, а так само предметів, які містять такі відомості, або предметів, відомості про які становлять державну таємницю з метою передачі іноземній державі, іноземній чи міжнародній організації або їх представникам, а так само зберігання таких відомостей або предметів з тією самою метою або їх передача іноземній державі, іноземній чи міжнародній організації або їх представникам, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, що призвели до загибелі людини або заподіяння тяжких наслідків для інтересів держави, –

караються позбавленням волі на строк від тринадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

3. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Стаття 114-1. Перешкоджання функціонуванню органів публічної влади, підприємств, установ, організацій в особливий період

1. Перешкоджання в особливий період функціонуванню національної економіки, а так само виконанню функцій і завдань органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, силами цивільного захисту, підприємствами, установами й організаціями або виконанню громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту держави, незалежності та територіальної цілісності України за відсутності ознак державної зради чи диверсії, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Те саме діяння, вчинене службовою особою з використанням влади чи службового становища, або яке призвело до загибелі людини або інших тяжких наслідків, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Примітка. 1. Під особливим періодом у цій статті слід розуміти період, визначений у ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» і ст. 1 Закону України «Про оборону України»;

3) доповнити розділ I Особливої частини КК України новими статтями 114-2 та 114-3 в такій редакції:

«Стаття 114-2. Незаконні дії щодо службової інформації, державної

таємниці чи таємниці іноземної держави або міжнародної організації

1. Передача або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, а так само розголошення відомостей, що становлять державну таємницю чи таємницю іноземної держави або міжнародної організації, передані Україні відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи на підставі міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або письмового розпорядження Президента України на підставі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України за відсутності ознак державної зради або шпигунства, а так само втрата документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, або предметів, відомості про які становлять таку таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені з корисливих мотивів, або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років.

Стаття 114-3. Публічні заклики проти безпеки конституційного ладу, до узурпації публічної влади, відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України або до заподіяння шкоди економічному, оборонному, людському чи іншим потенціалам держави

1. Публічний заклик до зміни конституційного ладу всупереч Конституції України чи відчуження території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України або до узурпації публічної влади, вчинення диверсії чи перешкодження функціонуванню органів публічної влади, підприємств, установ, організацій в особливий період, а так само ввезення в Україну матеріалів, які містять заклики до вказаних дій, з метою розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх розповсюдження, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яка є представником публічної влади, або повторно, або за попередньою змовою групою

осіб, або з використанням засобів масової інформації, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які призвели до загибелі людини або інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої»;

4) виключити з розділів VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» та XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби» ст. ст. 199, 210, 211, 212, 216, 222, 335, 336, 336-1, 337, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 419, 420, 427, 428, 429, 430, 431, 443, 444 КК України, розмістивши їх у розділі I Особливої частини КК України, та присвоїти їм нумерацію 114-4–114-31 відповідно;

5) склади посягань, передбачених ст. ст. 411, 412, 413, а також ст. ст. 432, 410, 414, 415, 416, 417, 425, 426 та ст. ст. 433, 434 435, передбачити як основний, кваліфікований або особливо кваліфікований склад злочину у статтях, розміщених відповідно в розділах VI «Кримінальні правопорушення проти власності», IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту», XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України;

6) виключити з Особливої частини КК України розділ XIX, а назву розділу XIV скоригувати, вилучивши з неї слова «забезпечення призову та мобілізації»;

7) *передбачити в розділі XV Особливої частини КК України нову статтю 346-1 у такій редакції: «Стаття 346-1. Незаконні дії щодо громадського діяча*

1. Незаконний вплив у будь-якій формі на керівника зареєстрованої політичної партії або громадського об'єднання з метою перешкодити виконанню ними повноважень з керівництва політичною партією або громадським об'єднанням або прийняття такими особами незаконних рішень чи рішень всупереч статуту або програми політичної партії чи громадського об'єднання, погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, викраденням або незаконним позбавленням волі таких осіб або їх близьких родичів, а так само умисне заподіяння керівнику політичної партії або громадського об'єднання тілесних ушкоджень, нанесення побойів чи вчинення інших насильницьких дій, замах на вбивство або вбивство керівника політичної партії або громадського об'єднання у зв'язку з виконанням повноважень керівника політичної партії або громадського об'єднання, –

караються...

Примітка 1. Громадським діячем за змістом цієї статті є керівник політичної партії або громадського об'єднання.

2. Громадська діяльність – це здійснення чинним керівником зареєстрованої (незабороненої) у встановленому законодавством порядку політичної партії або громадського об'єднання покладених на нього статutom і програмою політичної партії (громадського об'єднання) функцій шляхом реалізації такою особою законно набутих прав і обов'язків у спосіб та межах, передбачених Конституцією і законами України, а також статutom і програмою політичної партії (громадського об'єднання), протягом терміну виконання повноважень.

У зв'язку із запропонованими змінами, ст. ст. 344 та 346 КК України пропонується виключити;

8) назву розділу XV Особливої частини КК України викласти в такій редакції: «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, діяльності політичних партій або громадських об'єднань та кримінальні правопорушення проти журналістів»;

9) частину першу статті 1 КК України викласти у такій редакції: «1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав, свобод та інтересів особи, суспільства й держави від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням»;

10) п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України викласти в такій редакції: «11) вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану, бойової обстановки, інших надзвичайних подій»;

11) п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України після слів «вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку» доповнити словами «незалежно від часу виконання ним таких обов'язків»;

12) у диспозиції ст. 341, ч. 1 ст. 258 та примітці до ст. 358 КК України слова «об'єднань громадян» замінити словами «політичних партій або громадських об'єднань» у відповідному відмінку;

13) у ч. 1 ст. 294, ч. 3 ст. 296, ч. 1 ст. 342, ст. 349 та ч. 2 ст. 436-1 КК України слова «представник влади» замінити словами «представник публічної влади» у відповідному відмінку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Чорний Р. Л. Злочини проти основ національної безпеки за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. 526 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Чорний Р. Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2013. № 1 (45). С. 261–272.
3. Чорний Р. Л. Проблеми визначення основного безпосереднього об'єкта злочинів проти безпеки держави в економічній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20, Ч. II., Т. 3. С. 82–85.
4. Чорний Р. Л. Проблеми удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за військові злочини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 21. Ч. I., Т. 3. С. 107–110.
5. Чорний Р. Л. Відповідальність за диверсію: проблеми нормативного закріплення у КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 21, Ч. II., Т. 3. С. 100–103.
6. Чорний Р. Л. Актуальні питання вдосконалення кримінально-правових норм, спрямованих на охорону безпеки здійснення державної влади вищими органами та посадовими особами. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2013. № 1 (45). С. 425–435.
7. Чорний Р. Л. Актуальні проблеми кримінально-правової охорони безпеки держави в інформаційній сфері. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць*. Вип. 660: Правознавство. Чернівці : ЧНУ, 2013. С. 139–143.
8. Чорний Р. Л. Змова про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: юридичний аналіз складу злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 265–280.
9. Чорний Р. Л. Проблеми визначення поняття державної діяльності в законі України про кримінальну відповідальність. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 170–175.
10. Чорний Р. Л. Проблеми визначення поняття громадської діяльності керівника політичної партії в законі України про кримінальну відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 131–134. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2014/39.pdf (дата звернення: 15.03.2021).
11. Чорний Р. Л. Соціальні ознаки предмета складу диверсії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 89–93. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/26.pdf (дата звернення: 15.03.2021).
12. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні аспекти удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за шпигунство і державну зраду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014 № 2. С. 295–298. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/81.pdf (дата звернення: 15.03.2021).
13. Чорний Р. Л. Кримінально-правові проблеми матеріальності відомостей, що становлять державну таємницю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 27, Т. 3. С. 76–81.
14. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні проблеми визначення поняття суспільно небезпечних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного

кордону України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2014. № 4 (52). С. 178–185.

15. Чорний Р. Л. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 186–189. URL: http://lsei.org.ua/1_2015/1_2015.pdf (дата звернення: 15.03.2021).

16. Чорний Р. Л. Суспільно небезпечне діяння у складі шпигунства: проблемні питання тлумачення і вдосконалення законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 188–192. URL: http://www.pap.in.ua/8_2014/56.pdf (дата звернення: 15.03.2021).

17. Чорний Р. Л. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 89–103.

18. Чорний Р. Л. Вина у складах злочинів проти основ національної безпеки України: проблемні питання теорії та закріплення у законі про кримінальну відповідальність. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 136–150.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, та у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

19. Чорний Р. Л. Общественно опасное деяние в составе преступления, предусмотренного ст. 110-2 Уголовного кодекса Украины: проблемы толкования и совершенствования законодательства. *«Legea si Viata»*. 2015. № 3/2 (279). С. 99–103.

20. Чорний Р. Л. Посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля: проблемы толкования и совершенствования законодательства. *«Legea si Viata»*. 2015. № 4/3 (280). С. 110–114.

21. Чорний Р. Л. Проблеми удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 1(11). С. 153–156.

22. Чорний Р. Л. Проблеми кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Право України*. 2013. № 10. С. 257–264.

Праці апробаційного характеру:

23. Чорний Р. Л. До питання визначення погрози в науці кримінального права // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали II Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів та молодих учених (м. Луганськ – м. Київ, 15 жовт. 2010 р.) / Нац. акад. прокур. України, Нац. акад. СБ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ, 2011. С. 44–51.

24. Чорний Р. Л. Проблеми удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листопада 2011 р.): у 4-х част. Частина четверта.

Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. С. 162–165.

25. Чорний Р. Л. Проблеми кримінальної відповідальності за деякі суспільно небезпечні діяння проти основ національної безпеки України // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.) / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 305–308.

26. Чорний Р. Л. Посягання на життя державного чи громадського діяча: проблеми визначення у законі про кримінальну відповідальність // Одинадцять осінніх юридичних читань: збірник тез Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 р.): у 4-х част. Частина четверта. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. С. 102–104.

27. Чорний Р. Л. Проблеми визначення основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 109, 110, 111 та 114 КК України // Перспективные направления развития современной юридической науки: материалы Международной научно-практической конференции (г. Симферополь, 16-17 марта 2013 г.). Симферополь: Научно объединение «Юридическая мысль», 2013. С. 117–119.

28. Чорний Р. Л. Проблеми удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо державного діяча // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 30–31 березня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 206–208.

29. Чорний Р. Л. Проблеми визначення потерпілого за деякі суспільно небезпечні діяння проти основ національної безпеки // Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26–27 квітня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 262–264.

30. Чорний Р. Л. Проблеми визначення основного безпосереднього об'єкта злочинів проти безпеки держави у політичній сфері // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 18–19 травня 2013 р.). Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: Друкарський дім «Папірус», 2013. С. 263–265.

31. Чорний Р. Л. Проблеми кримінально-правової охорони держави за законодавством України // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 22-23 червня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 99–104.

32. Чорний Р. Л. Деякі проблеми кримінально-правової охорони національної безпеки України // Актуальні питання реформування правової системи в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 20–21 липня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 88–92.

33. Чорний Р. Л. Змова у складі злочину, передбаченого ст. 109 КК України: проблеми тлумачення // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Дванадцять осінніх юридичних

читання» (м. Хмельницький 8–9 листопада 2013 року): [у 4-х част.]. Частина четверта. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 71–74.

34. Чорний Р. Л. Проблемні аспекти удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за екстремістську діяльність // Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (г. Симферополь, 24–25 лютого 2014 г.). Симферополь: Научное объединение «Юридическая мысль», 2014. С. 124–126.

35. Чорний Р. Л. Проблемні питання застосування норм КК України за незаконні дії щодо керівників політичних партій // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 березня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 235–239.

36. Чорний Р. Л. Теоретичні і практичні аспекти тлумачення деяких положень ст.ст. 112, 344, 346 та ч. 3 ст. 163 КК України // Азовські правові читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 18–19 квітня 2014 р.). Бердянськ: Бердянський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету, ТОВ «Модем-1», 2014. С. 278–282.

37. Чорний Р. Л. Деякі аспекти удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань // Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 року) / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 253–256.

38. Чорний Р. Л. Деякі аспекти кримінально-правової охорони безпеки держави в інформаційній сфері // Верховенство права та правова держава матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 207–210.

39. Чорний Р. Л. Деякі аспекти кримінально-правової охорони об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення // Сучасний вимір держави і права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 30–31 травня 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. С. 34–37.

40. Чорний Р. Л. Деякі аспекти удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за диверсію // Юридична наука в ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30–31 травня 2014 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 189–192.

АНОТАЦІЇ

Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Національна академія Служби безпеки України, Київ, 2021; Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2021.

Робота є першим з моменту набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України» і змінами до розділу I Особливої частини КК України дослідженням, у якому комплексно, з використанням сучасних наукових методів, з нових наукових позицій на системному рівні сформульовано цілісну теоретичну модель кримінально-правового регулювання життєво важливих інтересів держави як об'єкта національної безпеки і запропоновано низку пропозицій і рекомендацій, важливих для юридичної науки і подальшого удосконалення закону про кримінальну відповідальність.

Досліджено проблеми соціальної зумовленості кримінально-правових норм про злочини проти основ національної безпеки України. Розглянуто досвід кримінально-правової охорони держави за законодавством окремих іноземних держав. Розглянуто правову природу національної безпеки України як тріади трьох об'єктів – людини, суспільства, держави, і визначено поняття злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачено у розділі I Особливої частини КК України. Розглянуто критерії їх систематизації та запропоновано систему відповідних суспільно небезпечних діянь. Здійснено загальну характеристику та визначено види об'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки України. Проаналізовано юридичні, соціальні та фізичні ознаки їх предмета. Здійснено комплексне дослідження суспільно небезпечного діяння у складах злочинів проти основ національної безпеки, суспільно небезпечних наслідків та причинового зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, особливостей вини, мети і мотивів, а також ознак загального і спеціального суб'єкта у складах злочинів, передбачених ст.ст. 109–114-1 КК України. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і практичних рекомендацій.

Ключові слова: злочини проти основ національної безпеки України, склад злочину проти основ національної безпеки України, система злочинів проти основ національної безпеки України, національна безпека, кримінальна відповідальність, кваліфікація.

Черный Р. Л. Понятие, система и уголовно-правовая характеристика составов преступлений против основ национальной безопасности Украины. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук (доктора наук) по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» (081 – Право). – Национальная академия Службы безопасности Украины, Киев, 2021; Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков. 2021.

Работа является первым с момента вступления в силу Закона Украины «О национальной безопасности Украины» и изменений в раздел I Особенной части УК Украины комплексным исследованием, в котором с новых научных позиций

сформулирована целостная теоретическая модель уголовно-правовой охраны жизненно важных интересов государства как объекта национальной безопасности и предложен ряд предложений и рекомендаций, важных для юридической практики и дальнейшего совершенствования уголовного закона.

Исследованы правовая природа понятия «национальная безопасность Украины», как триады трех объектов – человека, общества, государства и его соотношение с безопасностью государства и государственной безопасностью.

Выявлены характерные особенности общественных отношений по обеспечению безопасности государства как родового объекта преступлений, особенности механизма причинения ему вреда, на основании чего определено место соответствующих составов преступлений в системе норм Особенной части УК, а также проведена их систематизация.

Сформулировано определение понятия преступлений, создающих угрозу причинения вреда общественным отношениям, поставленным под охрану раздела I Особенной части УК Украины – общественно опасные, противоправные, виновные и наказуемые деяния (действие или бездействие), причиняющие вред или создающее угрозу причинения такого вреда безопасности государства в внешнеполитической, внутривнутриполитической, экономической, экологической, военной и других сферах функционирования национальной безопасности, совершенные субъектом преступления.

Доказано, что единственным критерием построения системы уголовно-правовых норм является объект преступления, согласно которому можно выделить три группы преступлений: 1) преступления против безопасности конституционного строя (ст. 109, 110, 110-2, 111, 114, 114-1 УК Украины); 2) преступления против человеческого, экономического, оборонного и экологического потенциалов государства (ст. 113 УК Украины); 3) преступления против безопасности осуществления высшими должностными лицами государственной власти и деятельности руководителей политических партий (ст. 112 УК Украины). Также обосновано, что значительное количество преступлений, предусмотренных Особенной частью УК Украины должны быть отнесены к общественно опасным деяниям против безопасности государства, поскольку они направлены против: 1) порядка приобретения, хранения, использования и распространения сведений, содержащих служебную информацию, собранную в процессе оперативно розыскной, контрразведывательной деятельности, в сфере обороны страны, или государственную тайну (ст.ст. 328, 329, 330 раздела XIV и ст. 422 раздела XIX Особенной части УК Украины); 2) осуществление высшими должностными лицами государственной власти и деятельности руководителей политических партий (ст.ст. 344, 346 и ст. 351 раздела XV Особенной части УК Украины); 3) внешнего суверенитета государства (ст.ст. 443, 444 раздела XX Особенной части УК Украины); 4) стабильности бюджетной системы государства (ст.ст. 199, 210, 211, 212, 216, 222 раздела VII Особенной части УК Украины); 5) выполнение гражданами Украины воинской обязанности защиты государства (ст.ст. 335, 336, 336-1, 337, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 419, 420, 427, 428, 429, 430, 431 раздела XIX Особенной части УК Украины). Соответствующим образом предложено сформулировать раздел I Особенной части УК Украины.

Осуществлено комплексное и системное исследование объективных и субъективных признаков составов преступлений, предусмотренных ст.ст. 109–114-1 УК Украины, выявлены недостатки действующего законодательства об уголовной ответственности и практики его применения. Разработаны предложения по совершенствованию закона Украины об уголовной ответственности с учетом предложенных выводов, предложений и рекомендаций.

Ключевые слова: преступления против основ национальной безопасности Украины, состав преступления против основ национальной безопасности Украины, система преступлений против основ национальной безопасности Украины, национальная безопасность, уголовная ответственность, квалификация.

Chornyi R. L. The Concept, System and Criminal-Legal Characteristics of Crimes against the Foundations of National Security of Ukraine. – *The qualification scientific work published as manuscript.*

The Thesis for Scientific Degree of Doctor of Law (Dr. hab.), Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law» (081 – Law). – National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, 2021; Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2021.

This is the first research work since the implementation of the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” and amendments to the section I of the special part of the Criminal Code of Ukraine, which using modern scientific methods, applying new scientific positions at the system level, a holistic theoretical model of criminal-legal regulation of vital interests of the state as an object of national security is comprehensively formulated and a number of proposals and recommendations significant for legal science and further improvement of the law on criminal liability are proposed.

The problems of social necessity of criminal-legal norms on crimes against the foundations of national security of Ukraine are studied. The experience of criminal-legal protection of the state under the legislation of some foreign states is considered. The legal nature of national security of Ukraine is studied as a triad of three objects – man, society, state, and the concept of crimes, responsibility for which is provided in section I of the special part of the Criminal Code of Ukraine is explained. The criteria of their systematization are considered and the system of corresponding socially dangerous actions is offered. The general characteristics and types of objects of corpus delicti against the foundations of national security of Ukraine are determined. The legal, social and physical features of their subject are analyzed. A comprehensive study of socially dangerous acts in crimes against the foundations of national security, socially dangerous consequences and the causal link between socially dangerous acts and socially dangerous consequences, features of guilt, purpose and motives, as well as signs of general and special subject in crimes provided for in Article 109–114-1 of the Criminal Code of Ukraine is conducted. According to the results of the research, a number of conclusions, proposals and practical recommendations have been formulated.

Key words: crimes against the foundations of national security of Ukraine, corpus delicti against the foundations of national security of Ukraine, system of crimes against the foundations of national security of Ukraine, national security, criminal liability, qualification.

Підписано до друку 30 березня 2021 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.